

JAKUB WOJTKOWIAK

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

SZKICE DO BIOGRAFII PRAWNIKÓW WOJSKOWYCH WOJSKA POLSKIEGO, BYŁYCH RADZIECKICH WOJENJURISTÓW 1. RANGI

W latach trzydziestych XX w. Polacy odgrywali istotną rolę wśród wojskowych prawników radzieckich sił zbrojnych, zarówno Armii Czerwonej (ros. Rabocze-kriestianskaja Krasnaja armija – RKKA), jak i Wojsk Pogranicznych i Wewnętrznych Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (ros. Narodnyj komissariat wnutriennich dieł – NKWD). Kiedy w listopadzie 1935 r. w ZSRR rozpoczął się proces nadawania stopni wojskowych¹, aż sześciu Polaków otrzymało stopnie wyższego korpusu oficerskiego (odpowiednika generalicji) w pionie prawnym RKKA. Stopień diwojenjurista nadano Aleksandrowi Maziukowi, przewodniczącemu Trybunału Wojskowego (TW) Leningradzkiego Okręgu Wojskowego (OW), i Bronisławowi Milanowskiemu, przewodniczącemu TW Białoruskiego OW, stopień brigwojenjurista zaś Mieczysławowi Dobrzańskiemu, przewodniczącemu TW Kolei Tomskiej, Władysławowi Kordialikowi, członkowi Kolegium TW Zabajkalskiego OW, Antoniemu Kozłowskiemu, przewodniczącemu TW Charkowskiego OW, i Klemensowi Szubniakowi, pomocnikowi głównego prokuratora wojskowego Armii Czerwonej². Polakiem był zapewne również Władysław Russek, któremu nadano stopień brigwojenjurista w wojskach NKWD. Zajmował wówczas stanowisko przewodniczącego TW Zarządu Ochrony Granicznej i Wewnętrznej Kraju Wschodniosyberyjskiego³. Ich karierę wojskową dramatycznie zakończyła jednak wielka czystka⁴.

¹ Do listopada 1935 r. w ZSRR nie było stopni wojskowych. Po zakończeniu wojny domowej wprowadzono jedynie kategorie służbowe, pozwalające sformalizować hierarchię wojskową i uporządkować tak oczywiste problemy, jak choćby wynagrodzenia za pracę.

² Rossijskij gosudarstwiennyj wojennyj archiw (dalej: RGWA), f. 37837, op. 4, d. 99, l. 609, Rozkaz personalny ludowego komisarza obrony (dalej: lko) ZSRR nr 0585/p, 28 I 1936 r.; *ibidem*, d. 103, l. 606, Rozkaz personalny lko ZSRR nr 0817/p, 17 II 1936 r.; *ibidem*, d. 112, l. 184, Rozkaz personalny lko ZSRR nr 01513/p, 1 IV 1936 r.

³ Gosudarstwiennyj archiw Rossijskoj fiedieracyi (dalej: GARF), f. 9401, op. 9a, d. 5, l. 54ob, Rozkaz NKWD nr 589 o nadaniu stopni wojskowych oficerom ochrony granicznej i wewnętrznej NKWD, 3 VII 1936 r.

⁴ Ich szczegółowe losy zob. J. Wojtkowiak, *Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941. Słownik biograficzny*, Warszawa 2015. Wyjątkiem jest Russek, o którym wiadomo jedynie, że 5 I 1938 r. został

Jedynie o szczebel niżej znaleźli się wojenjuriści 1. rangi. Był to stopień oficerów służby sprawiedliwości sił zbrojnych odpowiadający wówczas pułkownikowi⁵. Nadano go ośmiu Polakom. Tak się potoczyły ich dzieje, że aż sześciu z nich trafiło do Polskich Sił Zbrojnych (PSZ) w ZSRR, a następnie do Wojska Polskiego (WP). Byli to Aleksander Tarnowski, Aleksander Michniewicz, Jan Mastalerz, Stefan Piekarski, Franciszek Pojmański i Antoni Karbowski. Ich fundamentalna rola w kształtowaniu aparatu i systemu sprawiedliwości Wojska Polskiego w okresie od 1943 r. jest dziś dobrze znana dzięki dorobkowi historiografii⁶. Wszyscy brali aktywny udział w represjach wobec żołnierzy WP, członków podziemia niepodległościowego i osób cywilnych. Choć polski czytelnik może zapoznać się z biogramami większości z nich⁷, ich losy przed oddelegowaniem do WP są jednak słabo znane bądź całkowicie nieznane. Niniejszym artykułem chciałbym wypełnić tę lukę, głównie na podstawie materiałów przechowywanych w rosyjskich archiwach.

Zdecydowanie najważniejszą postacią w tym gronie był Aleksander Tarnowski⁸, szef Sądu Polowego 1. Korpusu PSZ w ZSRR, prezes Sądu Polowego 1. Armii WP i wreszcie pierwszy prezes Najwyższego Sądu Wojskowego (NSW) WP i dyrektor Departamentu Prawnego Ministerstwa Obrony Narodowej, jedyny w tym czasie prawnik, któremu nadano stopień generała brygady. Urodził się 1 września 1898 r. w Komarowie, w powiecie jampolskim, guberni podolskiej (dziś wieś w obwodzie winnickim na Ukrainie), jako syn Adama, robotnika rolnego. W 1909 r. ukończył szkołę parafialną w Komarowie. Od września 1909 r. pracował jako czeladnik, pomocnik ślusarza i smarowniczy w krochmalni w Komarowie, od kwietnia 1915 r. – pomocnik ślusarza i tokarza w fabryce maszyn rolniczych w Odessie. Trzeciego lutego 1917 r. zmobilizowany do armii carskiej, po przeszkoleniu w drużynie szkolnej służył jako młodszy podoficer w 152. Zapasowym Pułku Piechoty w mieście Bielebiej w guberni ufińskiej. Następnie był dowódcą drużyny

zwolniony z szeregów NKWD „w związku z aresztowaniem przez organy sądowe lub śledcze”. Zob. GARE, f. 9401, op. 1a, d. 24, Rozkaz personalny NKWD nr 46, 5 I 1938 r.

⁵ Przyjęte w 1935 r. stopnie wojskowe miały niezwykle skomplikowaną strukturę. Nie było wówczas stopnia podpułkownika, wprowadzono go dopiero w 1940 r. Oprócz oficerów liniowych armii odrębne stopnie ustanowiono dla oficerów floty, pionów politycznego, inżynieryjnego, administracyjno-gospodarczego, medycznego, weterynaryjnego i służby sprawiedliwości. Informację na temat stopni oficerów wyższych rangą i starszych zob. J. Wojtkowiak, *Polacy i Litwini...*, s. 631–632.

⁶ Zob. np. K. Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005; A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003; E. Romanowska, *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012.

⁷ Głównie w: K. Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 369–370 (Mastalerz), s. 373 (Michniewicz), s. 399–400 (Piekarski), s. 446–447 (Tarnowski). Biogramy Tarnowskiego również w: *Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej 1917–1920: biografie*, red. A. Kochański i in., Warszawa 1967, s. 854–855; J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990 (S–Ż)*, Toruń 2010, s. 118–119. Publikacje te oparto wyłącznie na materiałach archiwalnych dostępnych w Polsce. Por. także J. Wojtkowiak, *Polacy i Litwini...*, s. 339–341 (Mastalerz), s. 350–351 (Michniewicz), s. 414–416 (Piekarski), s. 434 (Pojmański).

⁸ Jeżeli niżej nie podano inaczej, informacje biograficzne na jego temat na podstawie: Archiwum Akt Nowych, 1582, Zbiór akt osobowych działaczy ruchu robotniczego, 12435 (ankieta Tarnowskiego Aleksandra Adamowicza, 3 I 1967 r. – w języku rosyjskim); Rossijskij gosudarstwiennyj archiw socjalno-politiceskoj istorii (dalej: RGASPI), f. 17, op. 100, d. 117110, Teczka personalna członka partii – do 1954 r.; *ibidem*, op. 107, Karta rejestracyjna (ros. *regblank*) do legitymacji członka WKP(b) nr 05798275; RGASPI, f. 70, op. 5, d. 297, l. 33, Kwestionariusz w sprawie uczestnictwa rewolucjonistów polskich w rewolucji październikowej.

w 222. Pułku Piechoty. Na tym stanowisku brał udział w walkach z wojskami niemieckimi i austro-węgierskimi na froncie południowym. Zdemobilizowany w lutym 1918 r. Powrócił w rodzinne strony, gdzie pracował wraz z ojcem na roli.

W szeregach Armii Czerwonej wstąpił na ochotnika 4 kwietnia 1919 r. i służył jako szeregowy czerwonoarmista w odeskim pułku robotniczym. Brał udział w walkach z wojskami gen. Antona Denikina. Dwudziestego września 1919 r. chory na tyfus i raniony lekko w pierś pozostał w opuszczonej przez bolszewików Odessie. Ponownie powołany do służby czynnej po zajęciu miasta przez Armię Czerwoną. Od 15 marca 1920 r. służył jako starosta baterii artylerii w 41. Dywizji Strzeleckiej. Od 3 czerwca 1920 r. słuchacz 1. Moskiewskich Kursów Artylerii. W lipcu 1920 r. wstąpił do partii bolszewickiej. W sierpniu 1920 r., w czasie ofensywy Armii Czerwonej na Warszawę, oddelegowany do dyspozycji Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polskiego w Białymstoku, brał udział w walkach na froncie. Po klęsce pod Warszawą 10 września 1920 r. skierowany na Połączone Kursy Czerwonych Komunardów, kształcące kadry dla przyszłej Polskiej Armii Czerwonej. W szeregach słuchaczy kursów tłumiał powstanie chłopskie w guberni tambowskiej (powstanie Antonowa). Po ukończeniu kursów, 22 sierpnia 1921 r., mianowany komendantem koszar Kijowskiej Wyższej Wojskowej Szkoły Pedagogicznej. Od 1 lipca 1922 r. słuchacz tej szkoły. Jedenastego grudnia 1922 r. (według innych źródeł w styczniu 1923 r.), po rozwiązaniu szkoły, przeniesiony do rezerwy Armii Czerwonej.

W cywilu pracował jako starszy kontroler i sekretarz organizacji partyjnej w wodociągach w Odessie (styczeń–lipiec 1923), pomocnik prokuratora gubernialnego w Odessie (lipiec 1923 – marzec 1924). Jednocześnie był członkiem Biura Polskiego Odeskiego Komitetu Gubernialnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy. Następnie sędzia ludowy w Sądzie Ludowym w Odessie i Płoskirowie (dziś Chmielnicki, marzec 1924 – marzec 1928). Na tym stanowisku ukończył w 1927 r. Odeską Szkołę Pedagogiczną. Od marca 1928 r. przewodniczący Powiatowego Komitetu Wykonawczego w Bielajewie w obwodzie odeskim. W marcu 1929 r. objął stanowisko członka i zastępcy prezesa ds. karnych sądu okręgowego w Korosteniu. Od maja 1930 r. przewodniczący Powiatowego Komitetu Wykonawczego w Owruczu w obwodzie wołyńskim. Od października 1931 do czerwca 1932 r. był słuchaczem kursów przygotowawczych (ros. *rabfak*) przy Kijowskim Instytucie Kinematografii i jednocześnie zastępcą dyrektora instytutu ds. gospodarczych.

Piętnastego czerwca 1932 r. powołano go do służby w trybunałach wojskowych i mianowano członkiem Trybunału Wojskowego Wojsk Pogranicznych Zjednoczonego Państwowego Zarządu Politycznego (OGPU) Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (SRR). W 1933 r. ukończył zaocznie ośmiomiesięczne Kursy Doskonalenia Prawników Wojskowych Armii Czerwonej w Moskwie. Od 1 lutego 1933 r. był przewodniczącym oddziału Trybunału Wojskowego Wojsk Pogranicznych i Wewnętrznych OGPU (od lipca 1934 r. NKWD) Ukraińskiej SRR w obwodzie kijowskim. Trzeciego lipca 1936 r. rozkazem ludowego komisarza spraw wewnętrznych został mu nadany stopień wojenjurista 1. rangi⁹. Od 15 lutego 1938 r. był przewodniczącym Trybunału Wojskowego

⁹ GARF, f. 9401, op. 9a, d. 5, l. 56, Rozkaz NKWD nr 589 o nadaniu stopni wojskowych oficerom ochrony granicznej i wewnętrznej NKWD, 3 VII 1936 r.

Wojsk Pogranicznych i Wewnętrznych Turkmeńskiej SRR. Z racji pełnionych funkcji brał aktywny udział w represjach okresu wielkiej czystki w ZSRR. Zwolniono go ze służby w trybunałach wojskowych rozkazem przewodniczącego Izby Wojskowej Sądu Najwyższego ZSRR 15 lipca 1938 r., zapewne z powodu narodowości. Dwa dni wcześniej został aresztowany przez NKWD. Czternastego września 1938 r.¹⁰ rozkazem ludowego komisarza spraw wewnętrznych został zwolniony ze służby w wojskach NKWD w związku z aresztowaniem. Z tego samego powodu usunięto go z szeregów partii. Pierwszego października 1939 r. uwolniony z powodu braku znamion przestępstwa. Dwudziestego drugiego października 1939 r. przywrócono mu członkostwo WKP(b). Zapewne przeniesiono go do rezerwy wojskowej służby sprawiedliwości. Zamieszkał w Kijowie. Od lutego 1940 r. pracował w adwokaturze w tym mieście.

Po wybuchu wojny z Niemcami, 7 lipca 1941 r., został powołany do służby czynnej w trybunałach wojskowych Armii Czerwonej oraz mianowany członkiem i zastępcą przewodniczącego Trybunału Wojskowego Frontu Południowego. Od 22 września 1941 r. był przewodniczącym Trybunału Wojskowego garnizonu pawłogradzkiego Frontu Południowego. Następnie kolejno: członek Trybunału Wojskowego Frontu Południowego (od 28 października 1941 r.), pełniący obowiązki przewodniczący Trybunału Wojskowego 24. Armii Frontu Południowego (od 19 maja 1942 r.), zastępca przewodniczącego Trybunału Wojskowego Grupy Północnej Frontu Zakaukaskiego (od 21 września 1942 r.), członek Trybunału Wojskowego 53. Armii Frontu Północno-Zachodniego (od 21 października 1942 r.), zastępca przewodniczącego Trybunału Wojskowego 1. Armii Uderzeniowej tego frontu (od 11 grudnia 1942 r.). Na tym stanowisku, w związku z likwidacją starych stopni wojskowych w aparacie sprawiedliwości, 9 kwietnia 1943 r. został mu nadany stopień podpułkownika służby sprawiedliwości. Od 6 czerwca 1943 r. znajdował się w rezerwie Trybunału Wojskowego Frontu Północno-Zachodniego. Jedenastego lutego 1944 r. mianowany przewodniczącym Trybunału Wojskowego 31. Ochotniczego Uralskiego Korpusu Pancernego (przemianowanego w 10. Gwardyjski). Do służby w PSZ w ZSRR oddelegowano go 21 lutego 1944 r.

Następcą Tarnowskiego na stanowisku prezesa NSW WP 23 września 1945 r. został płk Aleksander Michniewicz. Wcześniej był zastępcą Tarnowskiego w sądach 1. Korpusu Polskiego, 1. Armii WP i wiceprezesem NSW. Urodził się 8 grudnia 1896 r. we wsi Brańszczyk (powiat ostrowski, gubernia łomżyńska) w rodzinie chłopskiej, syn Tomasa¹¹. Miał wykształcenie podstawowe, pracował na roli. W 1915 r. został zmobilizowany do armii carskiej, ale przebieg jego służby jest nieznan. W 1918 r. zmobilizowano go do Armii Czerwonej. Początkowo służył jako czerwonoarmista w 19. Dywizji Strzeleckiej. Brał udział w wojnie domowej, w walkach przeciwko atamanowi Piotrowi Krasnowowi i na Froncie Zachodnim. W 1919 r. został ranny. W tym samym roku

¹⁰ *Ibidem*, d. 60, l. 82ob, Rozkaz NKWD nr 2101, 14 IX 1938 r.

¹¹ Jeżeli niżej nie podano inaczej, informacje biograficzne na podstawie: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 2174/8065, Akta personalne Aleksandra Michniewicza, k. 1–34; RGWA, f. 37837, op. 20, d. 25, l. 339, Protokół posiedzenia Wyższej Komisji Atestacyjnej RKKa, 1936 r.

wstąpił do partii bolszewickiej. Od listopada 1919 r. był członkiem nieznanego trybunału wojskowego.

W lipcu 1921 r. przeniesiono go do rezerwy RKKA. Podjął pracę w sądownictwie cywilnym – był członkiem sądu w guberni czernihowskiej i zastępcą przewodniczącego sądu w Żytomierzu. W 1927 r. ukończył kursy prawnicze w Charkowie. Od marca 1928 r. przewodniczył sądowi w Szepetówce. Od września 1930 r. był zastępcą dyrektora sowchozu w Lityniu w obwodzie winnickim.

W czerwcu 1932 r. ponownie powołany do służby czynnej w Armii Czerwonej i mianowany członkiem Trybunału Wojskowego I Korpusu Kawalerii Ukraińskiego OW. W 1934 r. ukończył Kursy Doskonalenia Oficerów Kawalerii RKKA. Od lipca 1935 r. przewodniczył Trybunałowi Wojskowemu I Korpusu Kawalerii. Dwudziestego pierwszego kwietnia 1936 r. ludowy komisarz obrony nadał mu stopień wojenjurysta I. rangi¹². W 1938 r. zajmował stanowisko przewodniczącego TW III Korpusu Strzeleckiego Moskiewskiego OW. Czwartego listopada 1938 r. został zwolniony z szeregów Armii Czerwonej do rezerwy z powodu narodowości¹³. Być może na krótko aresztowany i oswoobodzony, ponieważ dopiero w styczniu 1939 r. objął stanowisko inspektora-instruktora Ludowego Komisariatu Sprawiedliwości w obwodzie saratowskim. Przywrócony do służby czynnej w Armii Czerwonej w styczniu 1942 r. i mianowany przewodniczącym Trybunału Wojskowego garnizonu w Saratowie. Ósmego marca 1944 r. z tego stanowiska został oddelegowany w stopniu podpułkownika służby sprawiedliwości do służby w WP.

Pułkownik Jan Mastalerz – naczelny prokurator wojskowy WP, a następnie pierwszy wiceprezes Najwyższego Sądu Wojskowego – urodził się 23 maja 1894 r. w Warszawie, w rodzinie robotnika – Ignacego¹⁴. W 1910 r. ukończył czteroklasową szkołę rzemieślniczą w Warszawie, a następnie pracował jako ślusarz mechanik w warsztatach kolejowych w Warszawie. Ewakuowany w głąb Rosji w 1915 r., pracował na kolei w Pskowie i Piotrogradzie. Uniknął mobilizacji do armii carskiej. Już w marcu 1917 r. został członkiem partii bolszewickiej.

W szeregach Armii Czerwonej wstąpił na ochotnika w maju 1919 r. i jako szeregowy czerwonoarmista uderzeniowego komunistycznego oddziału Piotrogradzko-Narwskiego Rejonowego Komitetu Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) wziął udział w walkach z ofensywą wojsk gen. Nikołaja Judenicza na „kolebkę rewolucji”¹⁵. W październiku 1919 r. rozpoczął służbę w systemie trybunałów wojskowych jako członek kolegium Rewolucyjnego Trybunału Wojskowego (RTW) 2. Dywizji Strzeleckiej (DS). Miesiąc później trafił do RTW 45. DS, początkowo jako p.o. przewodniczący, następnie zastępca przewodniczącego (od lutego 1920 r.), przewodniczący (od grudnia 1920 r.)

¹² *Ibidem*, op. 4, d. 112, l. 186, Rozkaz personalny lko nr 01515, 21 IV 1936 r.

¹³ *Ibidem*, d. 182, l. 444, Rozkaz personalny lko nr 02292, 4 XI 1938 r. W rozkazie jest mowa o Michniewiczuz jako przewodniczącym TW Jednostki Wojskowej nr 4395, co odpowiada III SK.

¹⁴ Jeśli niżej nie podano inaczej, informacje biograficzne na podstawie: RGASPI, f. 17, op. 107, Karta rejestracyjna do legitymacji członka WKP(b) nr 308957; RGWA, f. 37837, op. 20, d. 25, l. 326, Protokół posiedzenia Wyższej Komisji Atestacyjnej RKKA, 1936 r. W przechowywanej w IPN polskiej teczce personalnej (AIPN, 2174/8064) przebieg służby przed 1938 r. przedstawiono odmiennie. Por. J. Wojtkowiak, *Polacy i Litwini...*, s. 340, przyp. 187.

¹⁵ W jego polskich aktach personalnych widnieje informacja, że w czasie wojny domowej był ranny i kontuzjowany. Nie znajduje ona potwierdzenia w rosyjskich źródłach.

i ponownie zastępca przewodniczącego trybunału (od stycznia 1921 r.). Dywizja była jedną z najaktywniejszych jednostek RKKA na frontach wojny domowej, brała udział w walkach z wojskami gen. Denikina, atamana Nestora Machny, w wojnie polsko-bolszewickiej na kierunku lwowskim i wreszcie w walkach z siłami gen. Piotra Wrangla¹⁶.

W maju 1921 r. Mastalerz został członkiem kolegium TW Kijowskiego Okręgu Wojskowego, a następnie, od października 1922 r., służył w TW 25. Czapajewskiej DS, początkowo jako członek kolegium, a od kwietnia 1923 r. zastępca przewodniczącego. Później zaś kolejno był członkiem kolegium trybunałów wojskowych: VI Korpusu Strzeleckiego (od sierpnia 1923 r.), Floty Bałtyckiej (od lipca 1924 r.) i 9. KS (od stycznia 1925 r.). W kwietniu 1925 r. mianowany zastępcą przewodniczącego TW 28. Górskiej DS.

W 1925 r. przeszedł do pracy w organach prokuratury. Trzeciego kwietnia został prokuratorem wojskowym 5. Brygady Kawalerii¹⁷. Następnie był pomocnikiem prokuratora wojskowego III Korpusu Kawalerii (od października 1926 r.), 2. Azerbejdżańskiej DS, a jednocześnie Kaspijskiego Portu Wojennego w Baku (od lipca 1928 r.) i Armii Kaukaskiej (od maja 1929 r.).

Był słuchaczem Kursów Doskonalenia Wyższego Korpusu Oficerskiego przy Akademii Wojskowej RKKA im. Michaiła Frunzego, które ukończył w 1928 r. W lipcu 1929 r. mianowany prokuratorem wojskowym 3. Kaukaskiej DS. Pierwszego kwietnia 1931 r. został komisarzem wojskowym 3. Kaukaskiego Pułku Strzeleckiego 1. Kaukaskiej DS¹⁸. W listopadzie 1932 r. mianowany zastępcą prokuratora wojskowego Specjalnego Korpusu Wojsk Kolejowych, a we wrześniu 1935 r. prokuratorem wojskowym 1. Samodzielnej Brygady Budowy Dróg. Na początku 1936 r. przeniesiony na stanowisko pomocnika prokuratora wojskowego Przymorskiej Grupy Wojsk Specjalnej Armii Dalekowschodniej, na którym 21 kwietnia 1936 r. został mu nadany stopień wojenjurista 1. rangi z wysługą dwóch lat¹⁹. Na początku 1938 r. przeniesiony na analogiczne stanowisko w Nadwołżańskim OW.

Z powodu narodowości zwolniony 10 czerwca 1938 r. do rezerwy²⁰. Pracował w systemie prokuratur na liniach kolejowych Ukrainy. W lipcu 1941 r. ponownie powołany do służby czynnej po wybuchu wojny z Niemcami i mianowany prokuratorem wojskowym Kolei Jarosławskiej. Do służby w WP oddelegowany 15 lutego 1944 r. w stopniu podpułkownika służby sprawiedliwości. Z całą pewnością miał najdłuższy staż w organach wojskowej sprawiedliwości, do tego zarówno prokuratorskich, jak i sądowniczych. Zwraca uwagę jego brak jakiegokolwiek profesjonalnego wykształcenia.

Najdłużej – od maja 1943 r. do października 1953 r. – w WP służył podpułkownik, a następnie płk Stefan Piekarski. Był sędzią wojskowym, rozpoczął karierę w WP jako

¹⁶ Zob. A.G. Lenskij, M.M. Cybin, *Pierwaja sotnia. Strielkowsyje, gornostrielkowsyje, motostrielkowsyje i motorizowannyje diwizii RKKA nomierow 1–100 (1920-je – 1945 gg.)*, Sankt-Pietierburg 2003, s. 82.

¹⁷ RGWA, Karta ewidencyjna (ros. *uczotnaja kartoczka*), Mastalerz Jan Ignatjewicz, 1925 r.

¹⁸ *Spisok naczalstwujuszczego sostawa Rabocze-kriestianskoj Krasnoj armii na 15-je maja 1931 g.*, [b.m.], [b.r.], publikacja zwarta Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych i Morskich ZSRR, s. 659.

¹⁹ RGWA, f. 37837, op. 4, d. 112, l. 172, Rozkaz personalny lko nr 01513, 21 IV 1936 r. W projekcie rozkazu był wpisany stopień brigwojenjurista. Decyzję tę zmieniła Wyższa Komisja Atestacyjna.

²⁰ *Ibidem*, d. 170, l. 32, Rozkaz personalny lko nr 0646, 10 VI 1938 r.

przewodniczący Sądu Polowego 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, a zakończył jako szef Wojskowego Sądu Okręgowego we Wrocławiu²¹.

Urodził się 10 listopada 1897 r. w Zgierz, w rodzinie robotnika – Zygmunta. W wieku 11 lat rozpoczął pracę w papierni w Łodzi. Dopiero wówczas zyskał elementarne wykształcenie. W latach 1911–1914 uczęszczał do szkoły niedzielnej. W 1915 r. uciekł przed frontem w głąb Rosji²² i pracował w fabrykach w Mińsku, Rostowie nad Donem, Władykaukazie i Pietrowsku. W sierpniu 1917 r. został członkiem partii bolszewickiej i z jej ramienia rozpoczął działalność w związkach zawodowych. W szeregach oddziałów robotniczych brał udział w walkach z wojskami białych na Kaukazie Północnym. Od końca 1918 r. mieszkał w Baku, gdzie prowadził działalność związkową i był członkiem konspiracyjnej organizacji bolszewickiej. Wziął udział w bolszewickim powstaniu w Baku w kwietniu 1920 r.

W sierpniu 1920 r. w ramach mobilizacji partyjnej został skierowany do Armii Czerwonej i 1 września rozpoczął służbę w 25. Czapajewskiej DS jako politruk kompanii, następnie w batalionie 224. Pułku Strzeleckiego, a od marca 1921 r. jako komisarz dywizyjnej szkoły młodszych dowódców. W lipcu 1921 r. mianowany instruktorem partyjnym 219. Pułku Strzeleckiego, a w grudniu tego roku – sekretarzem biura partyjnego pułku szkolno-kadrowego tej dywizji. W jej szeregach jesienią 1920 r. wziął udział w walkach z wojskami gen. Wrangla.

Od lipca 1922 r. służył w wojskach Frontu Turkiestańskiego, toczącego wówczas walki z muzułmańskimi powstańcami – basmaczami. Był szefem pracy partyjnej Oddziału Politycznego Wojsk Guberni Fergańskiej, komisarzem batalionu 6. Turkiestańskiego Pułku Strzeleckiego i politrukiem sztabu tego pułku. W październiku 1923 r. przeniesiony do Północnokaukaskiego OW, gdzie służył jako politruk 2. kompanii 84. Pułku Strzeleckiego 28. Górskiej DS, inspektor Inspekcji Robotniczo-Chłopskiej okręgu (od maja 1924 r.), sekretarz Okręgowej Komisji Partyjnej (od lipca 1925 r.) i sekretarz odpowiedzialny (ros. *otwietstwiennyj siekrietar*) Dywizyjnej Komisji Partyjnej 5. Dywizji Kawalerii.

W styczniu 1928 r. rozpoczął służbę w systemie trybunałów wojskowych. Był członkiem kolegium TW 22. DS, a następnie 74. Tamańskiej DS Północnokaukaskiego OW. W lipcu 1929 r. mianowany członkiem kolegium TW Środkowoazjatyckiego OW. W związku z awansem Rewolucyjna Rada Wojskowa ZSRR rozkazała mu uzupełnić wykształcenie. W 1931 r. zdał eksternistycznie egzamin ukończenia radzieckiej „dziesięciolatki”, a rok później ukończył wydział polityczny Połączonej Środkowoazjatyckiej Szkoły Wojskowej im. Lenina w Taszkencie. W lipcu 1932 r. mianowany członkiem kolegium TW Moskiewskiego OW. Dwudziestego pierwszego marca 1933 r. oddany do dyspozycji Zarządu Głównego RKKA w celu oddelegowania do pracy w orga-

²¹ Krzysztof Szwaagrzyk poświęcił mu nie tylko wspomniany biogram, lecz także obszerny fragment tekstu, „jako symbol biografii kilkudziesięciu oficerów sowieckich pochodzenia polskiego służących w wojskowym wymiarze sprawiedliwości” (K. Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 148–150).

²² Ważne w jego biografii okazało się to, że rodzina – matka i troje rodzeństwa (ojciec zmarł w 1911 r.) – cały okres międzywojenny mieszkała w Łodzi.

nach wymiaru sprawiedliwości OGPU²³. W listopadzie mianowany przewodniczącym TW Ochrony Granicznej i Wewnętrznej Krymu OGPU (od lipca 1934 r. NKWD). W styczniu 1936 r. powrócił w szeregi Armii Czerwonej i objął stanowisko członka kolegium TW Północnokaukaskiego OW. Z rozkazu ludowego komisarza obrony 21 kwietnia 1936 r. nadano mu stopień wojenjurista 1. rangi²⁴. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Zamiejscowym Moskiewskiego Zaocznego Instytutu Prawa w Rostowie nad Donem (siedziba dowództwa okręgu). Zdołał ukończyć jeden rok studiów i rozpocząć drugi, kiedy w związku z kontaktami z rodziną w Polsce w lutym 1938 r. został odsunięty od pełnienia obowiązków, następnie usunięty z szeregów partii²⁵ i wreszcie – 9 czerwca 1938 r. – aresztowany.

Więzienie w Rostowie opuścił 12 maja 1939 r. Przeniesiono go do rezerwy RKKA. Po leczeniu, jesienią 1939 r., skierowany do pracy w Obwodowej Izbie Adwokackiej w Kijowie. Od czerwca 1941 r. pracował w Obwodowej Radzie Towarzystwa Sportowego „Spartak”. W listopadzie 1941 r. został ranny w czasie niemieckiego ataku lotniczego na miasto. Dwudziestego maja 1943 r. ponownie powołany do służby czynnej w siłach zbrojnych i oddelegowany do WP w stopniu wojenjurista 1. rangi²⁶.

Pozostali dwaj wojskowi prawnicy – bohaterowie niniejszego tekstu – są znacznie mniej znani. Wpłynęły na to krótki czas służby w WP oraz to, że w Polsce nie pozostały po nich akta personalne. Pierwszym był major, a następnie ppłk Antoni Karbowski, którego oddelegowano do służby w WP 2 września 1944 r. Objął w nim stanowisko podprokuratora w Naczelnej Prokuraturze Wojskowej, a później prokuratora Wojskowej Prokuratury Okręgowej w Łodzi, skąd 30 października 1945 r. odkomenderowano go do dyspozycji Ludowego Komisariatu Obrony ZSRR²⁷.

Urodził się 10 sierpnia 1897 r. w Grodnie, w rodzinie Antoniego, urzędnika. Do służby w Armii Czerwonej został zmobilizowany w sierpniu 1919 r. Służył jako szeregowy czerwonarmista w 2. Płastuńskim Pułku 2. Brygady Strzeleckiej. Z powodu choroby między lutym a wrześniem 1920 r. znajdował się w rezerwie. Dzięki temu, być może, uniknął udziału w wojnie z Polską. Po wyzdrowieniu skierowano go do formującej się 1. Polskiej Armii Czerwonej, jako członka jej Trybunału Wojskowego. Zapewne właśnie wtedy wstąpił w szeregi partii bolszewickiej. W listopadzie 1920 r. objął stanowisko wojskowego śledczego w Trybunale Wojskowym Frontu Południowego, a w lutym 1921 r. został

²³ RGWA, f. 37837, op. 4, d. 30, l. 178, Rozkaz personalny lko nr 931, 21 III 1933 r.

²⁴ *Ibidem*, d. 112, l. 187, Rozkaz personalny lko nr 01515, 21 IV 1936 r.

²⁵ RGWA, f. 9, op. 29, d. 383, l. 14, Pismo szefa Oddziału Kierowniczych Organów Partyjnych Głównego Zarządu Politycznego RKKA do przewodniczącego Izby Wojskowej Sądu Najwyższego ZSRR, 19 III 1938 r.; *ibidem*, l. 83, Spis pracowników prokuratur wojskowych odsuniętych od pełnienia obowiązków z powodu rozpatrywania ich spraw przez organy partyjne, b.d.

²⁶ Co ciekawe, główny prokurator wojskowy Armii Czerwonej Nikołaj Afanasjew przypisał Piekarskiemu, całkowicie niesłusznie, wstąpienie do armii gen. Andersa i ucieczkę z ZSRR. Określił go przy tym mianem *mierzawiec* (łajdak, nikczemnik). W rzeczywistości ta informacja dotyczyła jego młodszego brata – Adama, który za nielegalne przekroczenie granicy w 1939 r. został w ZSRR skazany na łagier, a w 1941 r. wyszedł na wolność na mocy amnestii (N.P. Afanasjew, *Kogda rasstrieliwali prokurorow* [w:] Ju.A. Uszakow, A.A. Stukałow, *Front wojennych prokurorow*, Moskwa 2000, s. 17).

²⁷ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Kolekcja kart ewidencji służby, Karbowski Antoni s. Antoniego, ur. 1897. Por. E. Romanowska, *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej...*, s. 163, 167.

przeniesiony do rezerwy. Ponownie powołany do służby czynnej w kwietniu 1935 r., tym razem w organach prokuratury wojskowej Ochrony Granicznej i Wewnętrznej NKWD. Został prokuratorem wojskowego Kraju Stalingradzkiego. Trzeciego lipca 1936 r. nadano mu stopień wojenjurista I. rangi²⁸. W sierpniu 1938 r. zwolniony ze służby z powodu narodowości. W 1941 r. ukończył studia na Uniwersytecie Państwowym w Swierdłowsku. Powołany do służby w Armii Czerwonej w grudniu 1941 r., oddany do dyspozycji Trybunału Wojskowego Uralskiego OW. W lutym 1942 r. objął przewodnictwo TW 183. Zapasowej Brygady Strzeleckiej tego okręgu, a w marcu 1943 r. został zastępcą przewodniczącego TW garnizonu w Nowosybirsku, skąd oddelegowano go do służby w WP. Jako jedynemu z opisywanego grona, po likwidacji odrębnych stopni dla prawników wojskowych z końcem 1942 r., na początku 1943 r. nie nadano stopnia podpułkownika służby sprawiedliwości, ale majora²⁹.

Ostatni z bohaterów niniejszego artykułu to płk Franciszek Pojmański. Służył w WP najkrócej – od 8 lipca do 20 października 1945 r., był prezesem Wojskowego Sądu Okręgowego w Lublinie³⁰. Urodził się 4 października 1893 r. w Święcianach na Wileńszczyźnie, jako syn Franciszka, robotnika³¹. W 1907 r. ukończył trzy klasy szkoły miejskiej, a następnie – w 1913 r. – kurs maszynistów parowozów. Pracował jako maszynista, dzięki czemu zapewne uniknął powołania do armii carskiej. Już w 1917 r. wstąpił w szeregi partii bolszewickiej.

W ramach mobilizacji partyjnej 5 kwietnia 1918 r. skierowano go do służby w oddziałach zajmujących się ściąganiem ze wsi kontyngentów żywności (ros. *prodrazwiorstka*). Od tej daty liczono mu staż służby w siłach zbrojnych. Po kilku miesiącach, w sierpniu 1918 r., rozpoczął karierę „czekisty” – został śledczym i członkiem kolegium powiatowej Komisji Nadzwyczajnej (ros. Czerezwyczajnaja komissija – CzK) w mieście Jefremow w guberni tulskiej, a w styczniu 1919 r. przewodniczącym CzK na Kolei Syzrańsko-Wiaziemskiej. W maju 1919 r. przeszedł do pracy w Oddziałach Specjalnych (ros. Osobyje otdieły – OO) – kontrwywiadzie bolszewickiej policji politycznej w Armii Czerwonej. Został śledczym OO Charkowskiego Okręgu Wojskowego, a następnie zastępcą szefa OO 41. Dywizji Strzeleckiej (wrzesień 1919 r.) i starszym śledczym oraz szefem Wydziału Śledczego OO 14. Armii (luty 1920 r.). Jak wiadomo, armia ta brała udział w wojnie z Polską w szeregach Frontu Południowo-Zachodniego, zarówno w walkach obronnych w czasie wyprawy kijowskiej, jak i w natarciu w kierunku Lwowa. Rozformowano ją w grudniu 1920 r., a Pojmański objął stanowisko starszego śledczego OO Kijowskiego OW. Po zawarciu pokoju ryskiego w kwietniu 1921 r. Centralna Ukraińska CzK oddelegowała go do pracy w charakterze przewodniczącego Komisji Repatriacyjnej ds. Jeńców i Bieżeńców w polskich miastach Równe i Zdobunów.

²⁸ GARF, f. 9401, op. 9a, d. 5, l. 55, Rozkaz NKWD nr 589 o nadaniu stopni wojskowych oficerom ochrony granicznej i wewnętrznej NKWD, 3 VII 1936 r.

²⁹ Informacje biograficzne o Karbowski zob. RGASPI, f. 17, op. 107, Karta rejestracyjna do legitymacji członka WKP(b) nr 0411641.

³⁰ CAW, Kolekcja kart ewidencji służby, Pojmański Franciszek s. Franciszka, ur. 1893.

³¹ Jeżeli nie podano niżej inaczej, informacje zob. RGASPI, f. 17, op. 107, Karta rejestracyjna do legitymacji członka WKP(b) nr 0261769.

Po powrocie do Rosji w listopadzie 1921 r. objął stanowisko szefa OO 3. Brygady Kawalerii, a w lutym 1922 r. – starszego śledczego OO 9. Dywizji Kawalerii. Od listopada 1923 r. był pełnomocnikiem (ros. *upołnomoczennyj*) OO XIV Korpusu Strzeleckiego, a w lutym 1926 r. objął analogiczne stanowisko w OO Ukraińskiego OW. Osiem miesięcy później mianowany zastępcą (ros. *pomoszcznik*) szefa OO 75. Dywizji Strzeleckiej. We wrześniu 1928 r. został słuchaczem Wyższej Szkoły Pogranicznej OGPU w Moskwie. Po roku nauki mianowany zastępcą szefa OO 80. DS, a następnie 7. DS (w październiku 1930 r.) Ukraińskiego OW. W październiku 1931 r. Pojmański został oddany do dyspozycji GPU Ukraińskiej SRR, by po miesiącu uzyskać nominację na szefa Rejonowego Oddziału GPU w Owruču, w obwodzie czernihowskim. Od stycznia 1932 r. był zastępcą szefa, a od września 1932 r. szefem OO 99. DS Ukraińskiego OW. W marcu 1933 r. ponownie znalazł się w rezerwie Państwowego Zarządu Politycznego (ros. Gosudarstwiennoje političeskoje uprawlenije – GPU) Ukraińskiej SRR. Następnie przeniesiony do pracy w centrali GPU tej republiki – starszy inspektor Inspekcji Mobilizacyjnej (od czerwca 1933 r.) i starszy inspektor IV Oddziału Zarządu Kadr (od sierpnia 1933 r.). Za pracę w organach CzK-OGPU dwukrotnie go nagrodzono – honorową bronią i złotym zegarkiem.

We wrześniu 1934 r. oddano go do dyspozycji przewodniczącego Izby Wojskowej (ros. Wojennaja kolegija) Sądu Najwyższego ZSRR. Szesnastego września uzyskał nominację w Armii Czerwonej – został członkiem Kolegium TW Ukraińskiego OW, a następnie Kijowskiego OW³². Na tym stanowisku 21 kwietnia 1936 r. nadano mu stopień wojenjurista 1. rangi³³. Dzięki uniknięciu represji w czasie wielkiego terronu awansował w listopadzie 1939 r. na stanowisko zastępcy przewodniczącego TW Uralskiego OW.

Tam zastał go wybuch wojny z Niemcami. We wrześniu 1941 r. został mianowany przewodniczącym TW na nowo formowanej 19. Armii, wkrótce przemianowanej na 1. Armię Uderzeniową. Od listopada 1941 r. formacja ta uczestniczyła w walkach najpierw pod Moskwą, a od lutego 1942 r. w ciężkich zmaganiach pod Diemiańskiem³⁴. We wspomnianych starciach został kontuzjowany (w sierpniu 1942 r.).

Zwraca uwagę, że jako jedyny z Polaków został odznaczony za zasługi na froncie w czasie służby w Armii Czerwonej. We wniosku o odznaczenie go Orderem Czerwonej Gwiazdy, który nadano mu 14 lutego 1943 r., czytamy m.in.: „Tow. Pojmański prowadził zdecydowaną walkę z przejawami panikarstwa i tchórzostwa, z dezertierami i szkodnikami, łącząc przy tym surową represję z pracą wyjaśniającą w ramach wychowywania żołnierzy i dowódców, zaszczepiając nienawiść do niemiecko-faszystowskich bandytów”³⁵. W sierpniu 1943 r. przeniesiono go na tyły, najpierw jako członka Trybunału Wojskowego

³² RGWA, f. 37837, op. 4, d. 50, l. 372, Rozkaz personalny lko nr 965, 16 IX 1934 r. W maju 1935 r. Ukraiński OW podzielono na Kijowski OW i Charkowski OW.

³³ *Ibidem*, d. 112, l. 186, Rozkaz personalny lko nr 01515, 21 IV 1936 r.

³⁴ Zob. *Wielikaja Oticzestwiennaja. Diejstwujuszczaja armija 1941–1945 gg.*, red. I.F. Worobiej i in., Moskwa 2005, s. 89.

³⁵ Centralnyj archiw Ministerstwa oborony Rossijskoj fiedieracyi (dalej: CAMO RF), f. 33, op. 682525, d. 4, k. 311, Wniosek odnadczeniowy na Pojmanskiego Franca Franczewicza, 18 X 1942 r. Fotokopia dokumentu dostępna na portalu podvignaroda.ru. Później został jeszcze odznaczony Orderem Czerwonego Sztandaru (3 XI 1944 r.) i Orderem Lenina (21 II 1945 r.). Były to jednak zapewne odznaczenia za wysługę lat.

Stalingradzkiego OW, a następnie Kijowskiego OW (listopad 1943 r.). W sierpniu 1944 r. został zastępcą przewodniczącego TW Frontu Dalekowschodniego. Z tego stanowiska oddelegowano go do służby w WP.

Jego losy różnią od losów pozostałych prawników opisanych w tym artykule dwie kwestie. Po pierwsze, nie wiadomo, kiedy dokładnie wyparł się polskości i podawał za Białorusina³⁶ (na pewno po 1936 r.). Po drugie, jako jedyny uniknął jakichkolwiek represji w czasie wielkiej czystki. Można to wytłumaczyć jedynie pełną, wręcz nadzwyczajną dyspozycyjnością wobec NKWD, co – być może – wynikało z jego „czekistowskiej” przeszłości.

Gdyby pokusić się o próbę zestawienia portretu zbiorowego opisanych sześciu prawników wojskowych wysokiej rangi, przed skierowaniem ich do służby w Wojsku Polskim, zwraca uwagę kilka wspólnych cech. Wszyscy byli Polakami, choć jeden (Pojmański) na pewnym etapie swej służby wyparł się narodowości. Wszyscy też deklarowali znajomość (w różnym stopniu) języka polskiego, co z pewnością ułatwiło podjęcie decyzji o skierowaniu ich do sił zbrojnych wasalnych wobec ZSRR. Nie były to jednak cechy dominujące. Jak wiadomo, w organach sprawiedliwości WP służyła liczna grupa przedstawicieli innych narodowości, nie tylko Żydów, lecz także Białorusinów, Ukraińców i Rosjan, z których część nie władała językiem polskim³⁷. Żaden z byłych wojenjuristów 1. rangi nie imponował wykształceniem prawniczym – jeśli mieli wykształcenie zawodowe, to tylko zdobyte na przyspieszonych zaocznych kursach. Niewątpliwie wszyscy natomiast legitymowali się bardzo bogatym doświadczeniem w szeroko rozumianych organach represji państwa radzieckiego. Najważniejszą rolę odegrała, moim zdaniem, ich dyspozycyjność w procesie wprowadzania w życie „socjalistycznej praworządności” i w bezwzględnej walce z wrogami systemu, czego dowiedli już w czasie wielkiej czystki. Zajmując wysokie funkcje w organach wojskowego sądownictwa i prokuratury, z całą pewnością nie stawiali wówczas tamy działaniom NKWD, za to ściśle z nim współpracowali. Świadczy o tym to, że nie zostali wyeliminowani już w 1937 r. Jako sędziowie i prokuratorzy bez wątpienia aktywnie uczestniczyli w procesie represji, ferując wyroki i wydając sankcje na aresztowania prowadzone przez resort Nikołaja Jeżowa. Nie zmienia tej oceny to, że z czasem prawie wszyscy stali się ofiarami represji. Doszło do tego na fali nagonki na Polaków i przedstawicieli innych narodowości „nieradzieckich”, zapoczątkowanej uchwałą Głównej Rady Wojennej Armii Czerwonej, której członkiem był Stalin, podjętą na przełomie maja i czerwca 1938 r.³⁸ Jako ostatni

³⁶ Jeszcze w protokole Wyższej Komisji Atestacyjnej z kwietnia 1936 r., która zajmowała się nadawaniem stopni w Armii Czerwonej, figuruje jako Polak. Zob. RGWA, f. 37937, op. 20, d. 25, l. 338. We wniosku odznaczeniowym w rubryce narodowość podano już: Białorusin. Zob. CAMO RF, f. 33, op. 682525, d. 4, k. 311, Wniosek odznaczeniowy na Pojmańskiego Franca Francewicza, 18 X 1942 r. Fotokopia dokumentu dostępna na portalu podvignaroda.ru. W WP konsekwentnie podawał się za Polaka, o czym świadczy zapis nie tylko w jego karcie ewidencyjnej, lecz także w ewidencji oficerów Armii Czerwonej (od 1946 r. Armii Radzieckiej), oddelegowanych do służby w WP. Zob. CAW, IV.500.4, t. 9, k. 984.

³⁷ Zob. K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia... passim*.

³⁸ Na posiedzeniu, które odbyło się 28–31 V i 8 VI 1938 r., Rada poleciła dowództwu Frontu Dalekowschodniego, by „Niezwłocznie zwolnić do rezerwy z szeregów Frontu Dalekowschodniego wszystkich dowódców i pracowników politycznych następujących narodowości: Niemców, Polaków, Łotyszy, Estończyków, Kore-

wspólny element losów wszystkich bohaterów niniejszego artykułu należy wskazać ich karny powrót do ZSRR po zakończeniu służby w WP. Wynikało to zapewne nie tylko z faktu, że nikt im nie nadał polskiego obywatelstwa³⁹, lecz przede wszystkim z tego, że choć byli Polakami, to przede wszystkim stali się i czuli „ludźmi radzieckimi”, i to Związek Radziecki uznali za ojczyznę.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Centralne Archiwum Wojskowe

Centralny archiw Ministerstwa obrony Rosyjskiej fiedieracyi

Gosudarstwiennyj archiw Rosyjskiej Fiedieracyi

Rosyjskij gosudarstwiennyj archiw socjalno-politiczeskoj istorii

Rosyjskij gosudarstwiennyj wojennyj archiw

Źródła drukowane

Główny Wojennyj sowiet RKKA 13 marta 1938 g. – 20 ijunia 1941 g. Dokumenty i materiały, wybór P.N. Bobylew, Moskwa 2004.

Spisok naczalstwujuszczego sostawa Rabocze-kriestianskoj Krasnoj armii na 15-je maja 1931 g., [b.m.], [b.r.].

Wspomnienia

Afanasjew N.P., *Kogda rasstrieliwali prokurorow* [w:] Ju.A. Uszakow, A.A. Stukałow, *Front wojennyh prokurorow*, Moskwa 2000.

OPRACOWANIA

Lenskij A.G., Cybin M.M., *Pierwaja sotnia. Strielkowyje, gornostrielkowyje, motostrielkowyje i motorizowannyje diwizii RKKA nomierow 1–100 (1920-je – 1945 gg.)*, Sankt-Pietierburg 2003.

Królikowski J., *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990 (S–Ż)*, Toruń 2010.

---

ańczyków, Finów, Litwinów, Rumunów, Turków, Węgrów i Bułgarów” (*Protokół nr 8 posiedzenia Głównej Rady Wojennej RKKA, 28–31 V – 8 VI 1938* [w:] *Główny Wojennyj sowiet RKKA 13 marta 1938 g. – 20 ijunia 1941 g. Dokumenty i materiały*, wybór P.N. Bobylew, Moskwa 2004, s. 85). Wkrótce na mocy dyrektyw ludowych komisarzy obrony, Marynarki Wojennej i spraw wewnętrznych działania te rozszerzono na całość sił zbrojnych ZSRR i NKWD.

³⁹ Wymowne, że kiedy w 1967 r. wydano wzmiankowaną *Księgę Polaków uczestników Rewolucji Październikowej*, na jej łamach znalazło się miejsce tylko dla Aleksandra Tarnowskiego. O pozostałych autorzy milczą. Wskazuje to, że nawet gomułkowska PRL nie chciała o nich pamiętać.

- Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej 1917–1920: biografie*, red. A. Kochański i in., Warszawa 1967.
- Romanowska E., *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012.
- Szwagrzyk K., *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005.
- Wesołowski A., *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003.
- Wielikaja Otieczestwiennaja. Diejstwujuszczaja armija 1941–1945 gg.*, red. I.F. Worobiej i in., Moskwa 2005.
- Wojtkowiak J., *Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941. Słownik biograficzny*, Warszawa 2015.

Szkice do biografii prawników wojskowych Wojska Polskiego, byłych radzieckich wojenjuristów 1. rangi

Artykuł przedstawia losy sześciu prawników wojskowych, Polaków, którzy w latach trzydziestych XX w. służyli w Armii Czerwonej lub wojskach NKWD, w 1936 r. nadano im stopień wojenjurista 1. rangi (odpowiadający wówczas randze pułkownika), a następnie wstąpili do Wojska Polskiego. Na podstawie źródeł, pochodzących głównie z archiwów rosyjskich, zrekonstruowano kariery tych oficerów w okresie ich służby w siłach zbrojnych ZSRR. Pozwoliło to na nakreślenie ich portretu zbiorowego. Wszyscy legitymowali się wątpliwym wykształceniem zawodowym, przez wiele lat służyli w organach związanych z systemem represyjnym państwa radzieckiego oraz byli dyspozycyjni wobec organów NKWD w czasie wielkiej czystki (1937–1938). Mimo poddania większości z nich w 1938 r. różnego rodzaju represjom otrzymali rękojmnię realizacji w Polsce polityki zgodnej z interesem ZSRR.

SŁOWA KLUCZOWE

Armia Czerwona, NKWD, ludowe Wojsko Polskie, wymiar sprawiedliwości, represje polityczne

Sketches for the Biography of Military Lawyers of the Polish Army, Former Top Ranking Soviet War Lawyers

The article presents the life history of six Polish military lawyers who served in the Red Army or in the NKVD forces in the 1930s, were promoted to top ranking war lawyers in 1936 (the equivalent to the former rank of colonel), and afterwards enlisted

into the Polish Army. Based on evidence mainly from Russian archives, it was possible to reconstruct the careers of these officers while on service in the armed forces of the USSR. A collective picture was established thereon. There were doubts as to their professional education since they completed many years of service in bodies related to the repression system of the Soviet state and served the NKVD authorities during the great purge (1937–1938). Although they were subject to various forms of repressions in 1938, they received a guarantee for pursuing a policy in the interest of the USSR in Poland.

KEYWORDS

Red Army, NKVD, People's Polish Army, judiciary, political repressions

JAKUB WOJTKOWIAK – historyk, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autor prac na temat polityki zagranicznej ZSRR na Dalekim Wschodzie, korpusu oficerskiego Armii Czerwonej, ze szczególnym uwzględnieniem roli w nim Polaków oraz represji politycznych w państwie radzieckim.

JAKUB WOJTKOWIAK – historian, PhD with habilitation in the humanities, professor at the Institute of History of the Adam Mickiewicz University in Poznań. The author of works on the foreign policy of the USSR in the Far East, the officer corps of the Red Army, in particular the role of the Poles therein and political repressions in the Soviet state.